Megjegyzés a „Bartók-breviárium" új kiadásához

Örömünkre új kiadásban jelent meg Újfalussy József „Bartók-breviárium"-a. Örömünkbe azonban üröm is vegyült, ugyanis az új kiadás változatlanul őrzi az előbbinek egy komoly hibáját, és pedig abban, hogy egyik lábjegyzetében változatlanul olyat állít, amit nem bizonyít, s amit állít, maga Bartók cáfolja meg ugyanezen kiadványban. A becsúszott hibának az a következménye is megvan, hogy a továbbiakban épp a jegyzetelő által exponált kérdés kapcsán Bartók következetlennek tűnik, holott valójában nem volt az. Úgy érezzük, hogy erre a hibára és nyilvánvaló ellentmondásra rá kell mutatnunk a helyes tájékoztatás érdekében csakúgy, mint a további kutatás szempontjából.

Bartók Béla Rásonyi Lászlóhoz 1938. április 28-án Budapestről Ankarába írt levelében szó esik egy, a levélhez mellékelt „Nyilatkozat"-ról, amelyhez a levél — tudtommal első — kiadója, Demény János, nem fűz megjegyzést, nyilván ama igen helyes megfontolásból kiindulva, hogy amíg a „Nyilatkozat" szövege nem ismert, és más elégséges támpont nem áll a közlő rendelkezésére, jobb tartózkodni a kommentálástól. Ezzel szemben Újfalussy József „Bartók-breviárium"-ának a mostani és a megelőző, II. javított, bővített kiadásában (Zeneműkiadó, Bp. 1974), a 484. lapon újra közli a levél első részét, azonban — jóllehet a kérdéses „Nyilatkozat" szövege még mindig nem volt ismert, s erre a tényre a breviáriumban nem történik utalás — a „Nyilatkozat"-tal s egyáltalán a levéllel kapcsolatosan megjegyzést találunk. Ám olyasféle „Nyilatkozat", amelyről a 219-ik lábjegyzet szól, nincs, nem is volt. A „Nyilatkozat"-hoz fűzött megjegyzésre különben maga a legérdekeltebb, Bartók Béla, világos tájékoztatást nyújt egy másik levelében, a breviáriumban mindössze három oldallal hátrébb közölve, ez azonban sajnálatos módon elkerülte a jegyzetelő figyelmét. Társakról az idevont ügyben különben sincs szó, csupán egy társ van említve: Kodály. A náci kérdőívre pedig éppen azáltal adott, illetve adtak választ, hogy egy sort sem írtak, sem „Nyilatkozat"-ot, sem egyebet, és semmiféle társas tiltakozásra nem került sor. Ha lett volna, mily nagy kár, hogy ennek dokumentálásáról mindenki megfeledkezett, bizony maga a jegyzetelő is. De e kérdésben, hogy minden részletét s összetevőjét világosan lássuk, idézzük szó szerint az idevonatkozó dokumentumokat s a hozzájuk fűzött megjegyzéseket. Az első levél címzettjéről annyit, hogy mint török nyelvész az ankarai egyetemen magyar nyelvet tanított. Tőle származott az az ötlet, hogy Bartókot a török zenei élet megszervezésére tett első lépések idején, részben e munkát elősegítendő, meghívják a török népzenegyűjtés megszervezésével kapcsolatos előadás tartására és gyűjtőútra, mely meghívásnak aztán művészünk eleget is tett. Eme akció mögött egyrészt az az elgondolás húzódott meg, hogy az új török zeneművészet saját népi hagyományaira támaszkodhassék majd, miként nálunk, ahogy erre Bartók és Kodály törekedett, és a német zenei befolyás, mely Törökországban is erősen érvényesült, amennyire lehet, visszaszorítható legyen. Íme a kérdéses Bartók-levél Rásonyi Lászlóhoz a hozzáfűzött megjegyzéssel:

Igen tisztelt Tanár Úr!

Jaj dehogy is sikerült itt a török szöveget átvizsgáltatni: nem tudtam magam sem velük foglalkozni! Ez az átkozott német előretörés olyan súlyos helyzetbe hozott engem, hogy hetekig az ezzel kapcsolatos és engem érintő kérdésekkel, a rajtuk való töprengéssel voltam elfoglalva. Kiadóm is, meg az a „Szövetkezet", amely a zenei előadások után befolyó tantiemjeimet kezeli, Bécsben van! Vagyis összes zeneszerzői jövedelmem haramia-kezekbe került — kérdés, hogyan szabadulhatok meg karmaikból, ha egyáltalán lehetséges a szabadulás.[219] *— A mellékelt „Nyilatkozat" fényt vet a németek alávaló eljárására — ez ugyan csak egy kisebb jelentőségű ügyre vonat-*

József Attila Tudományegyetem

kozik. De minden téren ugyanaz a helyzet, nem is szólva mindent és mindenkit legázoló brutalitásukról...

(Rásonyi Lászlónak, Ankarába; Budapest, 1938. ápr. 28.)

DemLev III. 429. l.

219. A magyar szerzői jogi védelem abban az időben, amikor Bartók, Kodály és kortársaik zeneszerzői működésüket megkezdték, teljesen szervezetlen volt. Így a magyar zeneszerzők általában az osztrák szerzői jogvédő szövetkezet tagjai voltak. Az Anschluss következtében megkezdődött ennek a szövetkezetnek a beolvasztása a birodalmi német-náci egyesületbe, s ezzel együtt „árjásítása" is, így a szövetkezet magyar tagjaitól is származásukra vonatkozó ívek kitöltését és igazolásokat kívánt. Ez az eljárás — mint minden megsértése az emberi szabadságnak — Bartókot nagyon felháborította. Társaival együtt az említett nyilatkozatban tiltakozott ellene, s ettől kezdve mindent elkövetett, hogy más ország szerzői jogvédő tömörülésének tagjává válhassék. Végül is Kodállyal együtt az angol szövetkezet tagja lett.

Hogy e jegyzetanyagból mit cáfol maga Bartók, az kitűnik Müller-Widmann asszonynak Bázelbe írt, ez év április 13-i, német nyelvű leveléből, amelyet ugyancsak Demény után a breviárium a következő, azaz a 485. oldaltól kezdődően, számunkra a legfontosabb résszel a 486—487. oldalon, így közöl:

Kedves Müllerné Asszony!

Együttérző levele végtelenül jól esett. Igen, ezek számunkra is borzalmas idők voltak — azok a napok, amikor Ausztriát váratlanul megtámadták. Azt hiszem, teljesen felesleges erről a katasztrófáról írni — hiszen a legfontosabbat Ön igen röviden és szépen foglalta szavakba — pontosan úgy, ahogyan mi is érezzük. Még csak egyet szeretnék hozzáfűzni, ami — legalábbis számunkra — ebben a pillanatban a legborzasztóbb. Ugyanis az a közvetlen veszély forog fenn, hogy Magyarország is megadja magát ennek a rabló és gyilkos rendszernek. A kérdés csak az, mikor, hogyan? Hogy aztán egy ilyen országban hogyan tudok tovább élni, vagy — ami ugyanazt jelenti — tovább dolgozni, el sem lehet képzelni. Tulajdonképpen az lenne a kötelességem, hogy kivándoroljak, ameddig még lehet. De még a legkedvezőbb esetben is — óriási nehézséget és lelki gyötrődést jelentene számomra valamilyen idegen országban a mindennapi kenyér megszerzése (most, 58. életévemben az áldatlan munkát, mint pl. a tanítást újrakezdeni valahol, és teljesen ráutalva lenni), annyira, hogy erre gondolni sem lehet. Mert ezzel nem érnék el semmit, hiszen ilyen körülmények között másutt sem tudnám tulajdonképpeni és legfontosabb munkáimat elvégezni. Tehát teljesen mindegy, hogy megyek-e, vagy maradok. — Azután itt van az anyám: most, élete utolsó éveiben hagyjam el örökre — nem, ezt nem tudom megtenni! Amit eddig írtam, Magyarországra vonatkozik, ahol sajnos a „művelt" keresztény emberek majdnem kizárólag a náci-rendszernek hódolnak: igazán szégyellem, hogy ebből az osztályból származom.

Nem kevésbé nyugtalanít az a gondolat, vajjon (Csehszlovákia és Magyarország pusztulása után) mikor kerül sor pl. Svájcra (és azután Belgiumra stb)? Voltaképpen mi ott a helyzet? De bármilyen előnyös is legyen, mindig megvan a lehetőség, hogy akad 1000 olyan ember, aki hirtelen megkéri Németországot, hogy vonuljon be!

Ami az én egyéni helyzetemet illeti, egyelőre meglehetősen rossz, mert nemcsak a kiadóvállalatom (U. E.) lett náci-vállalattá (a tulajdonosokat és vezetőket egészen egyszerűen kidobták), hanem az A. K. M.[221] *is (előadási jogokat intéző bécsi társaság), amelyhez én is (Kodály is) tartozom, és amelyet most ugyancsak „nácisítottak". Éppen tegnap kaptam meg a hírhedt kérdőívet nagyapákról és egyebekről szóló kérdésekkel, továbbá: „Ön németvérű, fajrokon, vagy nem árja?" Természetesen ezt a kérdőívet sem én, sem Kodály nem töltjük ki: a mi álláspontunk az, hogy az ilyen kérdezgetések jog- és törvényellenesek. (Tulajdonképpen kár, mert a válaszolások során jó tréfákat lehetne űzni, pl. mondhatnánk, hogy nem vagyunk árják — mert végeredményben [ahogy a lexikonból értesülök] az „árja" „indoeurópait" jelent; mi magyarok azonban finn-ugorok vagyunk, igen, sőt talán fajilag északtörökök, tehát egyáltalán nem indoeurópaiak, és ennek következtében nem árják. Egy másik kérdés így hangzik:*

„Hol és mikor sebesült meg?" Felelet

„1938. márc. 11, 12 és 13-án Bécsben".)[222]

Sajnos azonban ezeket a tréfákat nem engedhetjük meg magunknak, mert ragaszkodnunk kell ahhoz, hogy ehhez a törvényellenes kérdőívhez nincs semmi közünk

és ezért válaszolatlanul kell maradnia. Minél több törvénytelenséget követ el az A. K. M., annál jobb nekünk, annál könnyebben tudunk a karmaiból kiszabadulni (különben még 10 [azaz tíz] évig kellene ebben a fogságban maradnunk, az alapszabályok egy szerencsétlen §-a miatt! Éppen halljuk, hogy a nyugateurópai országokban két hatalmas Zeneszerző Társulat hajlandó lenne minket tagként felvenni — tehát most további és remélhető alapszabálysértéseket kell bevárni és akkor meg lehet tenni a szükséges lépéseket. Ami az U. E.-t illeti, éppen az utóbbi napokban érkezett egy idegen, de nagyon fontos országból bizonyos terveknek a híre, melyeknek célja a mi kiszabadításunk lenne. Sajnos, bővebbet erről nem mondhatok, sőt arra kell kérnem, hogy ezt a két hírt (a levél utolsó 13 sorában) ne adja tovább.

Felajánlott segítsége igazán nagyon meghatott bennünket! Valóban volna három olyan ügyem, amelyben szeretném a segítségét kérni, ha ez nem okoz kényelmetlenséget.

1. Már november óta látom, hogy Magyarország politikája egyre ferdébb utakra tér; már akkor felébredt bennem a gondolat, hogy legalább zeneműveim kéziratát kellene valahol biztosságba helyeznem. Tulajdonképpen már januárban szándékomban volt erről beszélni, de a sok zűrzavar miatt nem jutottam hozzá. Most tehát megkérdezem mindkettőjüket, hogy lennének-e olyan kedvesek és nyújtanának-e szállást ezeknek az írásoknak? Természetesen minden felelősség nélkül: vagyis: minden kockázatot magamra vállalok. Ezek a dolgok nem nagy helyet foglalnak el: talán egy kis bőröndöt.

— Egy részét szeretném valakivel (talán Geyer Stefivel) odaküldeni, a másik részét alkalomadtán magam vinném el.

2. (Ennek semmi köze a válsághoz!) A gyermek- és női kórusaim német nyersfordításának nálam levő példányát elvesztettem. Talán elkérhetné Huber úr (ugy-e így hívják leányai énektanárát?) példányát rövid időre és készíttethetne belőle 5 gépírásos példányt egy másolóirodában? A költségeket Schultessen keresztül, vagy személyesen (jún.-ban) meg fogom téríteni.

3. (Ez egy veszekedésemre vonatkozik a német írók és zeneszerzők egyesületével.) Küldök külön egy dossziét — ajánlva — ebből megtudhatja, hogy miről van szó. Ezt a tiltakozást elküldtem Baden-Badenbe is (ahol nagy megdöbbenést váltott ki, amit ugyan őszintén sajnálok, de kivételt tenni lehetetlen), ugyanis — amint a mellékelt műsorból láthatja — ott az „öt magyar népdalt" — ugyancsak egy zeneszerző egyesület, a hírhedt Stagma,[223] által „átdolgozás"-sá degradált művemet — akarták előadni. — Feltételezem, hogy valaki, talán éppen Sacher úr, odautazik erre a zenei ünnepségre; oda tudná-e neki ezt az írást átnézésre adni és őt, (vagy azt, aki éppen Baden-Baden-be utazik) a következőkre megkérni: a) a zenei ünnepségek után közölje velem, hogy tiltakozásom ellenére előadták-e ott ezt a művet; b) amennyiben az előadás valóban megtörtént, akkor híresztelje ott el, hogy ez az én tiltakozásom ellenére történt; c) amennyiben nem történt meg az előadás, akkor értesítsen engem, hogy mivel indokolták meg annak elmaradását...

Müller-Widmann asszonynak, Bázelbe; német. Budapest, 1938. ápr. 13.

DemLev II. 130—132. l.

221. Autoren, Komponisten und Musikverleger: Szövegírók, Zeneszerzők és Zeneműkiadók (német).

222. Ausztria német megszállásának napjai.

223. A náci német szerzői jogi egyesülés nevének rövidítése.

Nos hát ebből a második levélből mi derül ki? Az, hogy éppen a levélírást megelőző napon, tehát április 12-én kapta meg a nácisított bécsi A. K. M.-től a „hírhedt" kérdőívet. Idő egy többek által aláírt tiltakozásra nem is igen lehetett. Legfeljebb Kodállyal beszélhetett telefonon vagy közvetlenül. Levelének idevonatkozó szövege nem is enged többre következtetni: „Természetesen ezt a kérdőívet sem én, sem Kodály nem töltjük ki: a mi álláspontunk az, hogy az ilyen kérdezgetések jog- és törvényellenesek." Aztán: „ragaszkodnunk kell ahhoz, hogy ehhez a törvényellenes kérdőívhez nincs semmi közünk és ezért válaszolatlanul kell maradnia." Hol van itt szó társakról, „Nyilatkozat"-ról, amelyben tiltakoztak volna az első levélhez fűzött 219-es megjegyzés szerint? Sehol. Egyedül Kodályról történik említés, mint aki szintén nem tölti ki a kérdőívet, és Bartók, mint látjuk, külön hangsúlyozza, hogy „ehhez a törvényellenes kérdőívhez nincs közünk és ezért válaszolatlanul kell maradnia."

A Müller-Widmann asszonyhoz írt levél utolsó bekezdésében azonban teljesen ellentétben látszón az előbbiekkel, mégis csak szó esik egy tiltakozásról. Ez a tiltakozás, ha a kérdőívvel lenne kapcsolatos, akkor teljesen érthetetlen, hogy miért nem a kérdőívvel kapcsolatos dolgok folyamányaként említi, és miért egészen külön, attól távol és egy más problematika keretében. Nyilván azért, mert másra vonatkozik. Ezt különben maga Bartók a bekezdés első, zárójeles mondatában meg is mondja. A levél második felében világosan elkülönítve, ráadásul külön pontokba szedve, három dologról ír. Itt most minket a 3. pont érdekel, amelyben szó esik a tiltakozásról és ezzel kapcsolatos teendőkről. A problémakör bevezető zárójeles mondata világosan ezt mondja: „Ez egy veszekedésemre vonatkozik a német írók és zeneszerzők egyesületével", tehát már eleve nem a bécsi A. K. M.-ről van szó, amely a törvénytelen kérdőívet kiküldte, hanem a berlini STAGMA-ról. Ebben a 3. pontban közli Bartók Müller-Widmann asszonnyal, hogy küld külön egy dossziét — ajánlva! —, ebből megtudhatja, hogy miről van szó. Ezt *tiltakozás*nak, illetve *tiltakozásom*nak nevezi, amelyet korábban már elküldött „Baden-Baden-be is, ahol nagy megdöbbenést váltott ki", amit ugyan nagyon sajnál, de kivételt tenni lehetetlen, s a mondat megszakítása nélkül megírja, hogy egy, a STAGMA által „átdolgozás"-sá degradált művét is elő akarják adni, amint a mellékelt műsor bizonyítja. Ezért valakinek oda kellene utaznia a dossziéban küldendő anyag ismeretében, és közölni, hogy a kérdéses darab műsorra került-e vagy sem. Ha igen, el kell híresztelnie a Baden-Badenbe utazónak, hogy ez Bartók tiltakozása ellenére történt, ha nem adták elő, értesítést kérne, hogy mivel indokolták meg elmaradását. Nos, ezek után lehetetlen, hogy egyetlen nap alatt idehaza összehozzanak egy tiltakozást, ezt többekkel aláírassák, ez a tiltakozás eljusson Baden-Badenbe, ott megdöbbenést váltson ki, ez a hatás még vissza is kerüljön Bartókhoz, hogy ezt Müller-Widmann asszonynak megírhassa. Nem kevés mindehhez egy nap? Ez az egyik bökkenő. A másik, hogy Barók itt mindig egyes szám első személyben beszél a tiltakozást illetően is, társakról, de még csak egyetlen társról sem tesz említést, tartalmi összefüggés a kérdőívvel nincs és nem is érezhető. Nyilvánvaló, hogy itt nem a kérdőívvel, hanem valami mással kapcsolatos tiltakozásról van szó. A kérdések formai, tartalmi, sorrendbeli elkülönítése a levélben egészen szembeszökő. Bartók álláspontja mindkét kérdésben határozott és következetes, csak azt nem tudjuk meg, hogy a 3. pontban említett dosszié anyaga, amely tiltakozást tartalmazott, pontosan mire vonatkozott. Egy részét elárulja a levél szövege: egy, a STAGMA által átdolgozássá degradált mű Bartók általi letiltásáról van szó, ennek végrehajtását kell figyelnie valakinek, s Bartók kérésének megfelelően cselekednie: ha előadták, elhíresztelni, hogy Bartók tiltakozásának ellenére történt. De minek alapján lehet elhíresztelni? A tiltakozás alapján. Hol volt ez a tiltakozás? A külön, ajánlottan megküldendő dossziéban. Miért kért Bartók értesítést? Hogy előadás esetén felléphessen az akkor már nácisított bécsi A. K. M.-mel szemben. „Minél több törvényellenességet követ el az A. K. M., annál jobb nekünk, annál könnyebben tudunk a karmaiból kiszabadulni (különben még 10 [azaz tíz] évig kellene ebben a fogságban maradnunk az alapszabályok egy szerencsétlen §-a miatt!)" E törvénytelenség elkövetéséhez azonban a STAGMA-nak, illetve az A. K. M.-nek vagy mindkettőnek már előzően meg kellett kapnia a tiltakozást. A tiltakozás — érezhetően a degradálás miatt — a STAGMA ellen irányult, de érintve volt benne a bécsi A. K. M. is. Ez utóbbi az első, a Rásonyi Lászlóhoz írt levélből derül ki világosan, amely tizenöt nappal később íródott. „Ez az átkozott német előretörés olyan súlyos helyzetbe hozott engem, hogy hetekig az ezzel kapcsolatos és engem érintő kérdésekkel voltam elfoglalva. Kiadóm is, meg az a »Szövetkezet«, amely a zenei előadások után befolyó tantiemjeimet kezeli, Bécsben van! Vagyis összes zeneszerzői jövedelmem haramia-kezekbe került — kérdés, hogyan szabadulhatok meg karmaikból, ha egyáltalán lehetséges a szabadulás. A mellékelt »Nyilatkozat« fényt vet a németek alávaló eljárására — ez ugyan csak egy kisebb jelentőségű ügyre vonatkozik. De minden téren ugyanez a helyzet, nem is szólva a mindent és mindenkit legázoló brutalitásukról."

„Szövetkezet" alatt itt félreérthetetlenül arról a különben egyetlen bécsi társaságról van szó, amely az ő előadások utáni jövedelmeit kezelte. Rásonyinak is küld egy mellékletet, ezúttal azonban nem tiltakozásnak nevezi, mint a Müller-Widmann asszonynak küldendő s minden bizonnyal megküldött dosszié tartalmát, hanem „Nyilatkozat"-nak, amely ugyancsak egy kisebb jelentőségű ügyre vonatkozik, de az előző mondathoz való csatlakozása alapján világos, hogy itt is az A. K. M.-ről, illetve az Anschluss után ide is behatoló náci befolyásról van szó, amely őt anyagilag rendkívül érintette, nemkülönben kiadójának is, az U. E.-nek (Universal Edition, Bécs) német kezekbe kerüléséről. A kérdőív ügye itt egyáltalán nem kerül szóba, és személy szerint rajta kívül senki sincs említve. Hogy a nácikkal egyéb bajai is voltak, az utolsó mondat elég erőteljesen érzékelteti, de ezek elleni semmiféle akcióról nincs szó. A mellékelt „Nyilatkozat" fényt vet a németek alávaló eljárására, de ez „csak egy kisebb jelentőségű ügyre vonatkozik". A szövegben határozottan németekről és nem osztrákokról van szó, s arról, hogy ezek haramia-kezébe kerültek összes szerzői jövedelmei.

Bartók anyagi ügyei különben az Anschlusst megelőző időkben sem voltak jók, ez több leveléből és vele készített interjúból határozottan kitűnik. De most, az Anschlusst követő időkben, tehát március 11-től április 13-ig valami nagyon döntő dolognak kellett történnie. Ami a levelekből tényként megfogható, hogy kiadója náci vállalat lett („a tulajdonosokat és a vezetőket egészen egyszerűen kidobták"), és az előadási díjait kezelő társaságot, az A. K. M.-et is nácisították. Ezzel együtt járt, hogy összes zeneszerzői jövedelme a haramiák kezébe került (de hogy miként, még nem derítette fel a kutatás). Egy szerencsétlen paragrafus miatt még tíz évig kötve van e szervezethez, s kiderül még, hogy egy munkáját a német STAGMA „átdolgozássá degradálta", de hogy ez milyen következményekkel járt ránézve, nem tudjuk meg, csupán sejtjük, hogy súlyossal. Más levélből is ismert, hogy eme súlyos kötöttségekből mielőbb szeretett volna szabadulni, más, szabad ország zenei érdekvédelmi szervezete tagjává válni, egyszersmind megszabadulni valahogy kiadójától is, és más kiadóval szerződésre lépni valamelyik nyugati, a németektől lehetőleg távolabb eső országban. Az A. K. M.-től való megszabadulásra okot az szolgáltatott volna, ha a társaság (az ő kifejezésével élve „Szövetkezet") mind több törvényellenességet követ el avagy alapszabálysértést — illetőleg: ha érdeke úgy kívánja — maga mondja fel a szerződést, illetve kizárja tagjai sorából, így például ha a zeneszerző valamilyen úton-módon kellemetlenkedik neki. Ugyanez áll a kiadóra. De hát a szerző hogyan kellemetlenkedhet akár egyiknek, akár másiknak, akár egyszerre mindkettőnek? Ennek lehetőségét maga csillantja fel a Müller-Widmann asszonyhoz írt levelében: darabjai előadásának letiltásával. Ezáltal a haramiáknak titulált A. K. M. elesik a Bartók-darabok után járó részesedéstől. A kiadó úgy károsulhat, hogy mivel az általa kiadott munkák nem játszhatók, a kiadványokat nem veszik. Ebbe ugyan egyik intézmény sem pusztult volna bele, legfeljebb maga Bartók. Ez esetben ugyanis minden jövedelemtől elesik, amihez e két szervezeten keresztül juthatott. Igaz — tudomásom szerint — Bartók nem minden munkáját kötötte le e két szervezetnél, de azért elég jelentős hányadról lehetett szó. Ennek megállapítása is még a további kutatás feladata.

Bartók a holland, az angol s talán az amerikai jogvédő társaság felé is tapogatódzott. Egyidejűleg külföldről is akcióba léptek, hogy szorult helyzetéből kiszabadítsák. Müller-Widmann asszonynak maga írja, hogy: „Ami az U. E.-t illeti, éppen az utóbbi napokban érkezett egy idegen, de nagyon fontos országból bizonyos terveknek a híre, melyeknek célja a mi kiszabadításunk lenne."

Bartók kiszabadulási kísérleteinek és a külföldi (nyugati) segítségnek az eredménye viszonylag rövid időn belül az lett, hogy az angol szerzői jogi tömörülés tagja lett Kodállyal együtt, munkáinak kiadására pedig a londoni Boosey and Hawkes cég kötött szerződést, úgy azonban, hogy az U. E. a nála megjelent munkákhoz továbbra is szigorúan ragaszkodott. Bartók közbeeső akciójának, amely mögött a „Tiltakozás" vagy „Nyilatkozat" ügye húzódik meg, tehát csupán az A. K. M.-re teljesen kiható

jelentősége lehetett, a nácisított kiadót, az U. E.-t kevéssé érintette, csupán abban, hogy további szerződéseket nem kötött vele Bartók, régi kiadói és forgalmazói jogáról azonban az U. E. nem mondott le, a szerződés megtámadására pedig — úgy látszik — a zeneszerzőnek nem volt alapja vagy lehetősége. Bartók-munkák különben Németországban indexre nem kerültek, s az ismertetett csatározás után és ellenére még 1939-ben is egyik munkáját műsorra kívánták tűzni, nem kevésbé exponált helyen, mint éppen a német birodalmi adóban, Berlinben, és érdekes, ez ellen Bartók nem tiltakozott, csupán egy ironikus megjegyzés kíséretében hívta fel a figyelmet, hogy előadása milyen technikai, művészi nehézségekkel járhat.

Ilyen körülmények között rendkívül izgató volt számomra, hogy miben állt Bartók tiltakozása, mit tartalmazott a „Nyilatkozat". Számomra úgy tűnt, hogy a „tiltakozás" és a „Nyilatkozat" egyugyanazon dolgot takarja, az A. K. M. és a STAGMA tevékenységével függ össze, olyan helyeken kell tehát kutatni (elsősorban német és osztrák területen), ahol e két szervezet érdekelt volt Bartók-művekkel kapcsolatosan, és főként ott, ahol az „átdolgozássá degradált" „Öt magyar népdal" előadás szempontjából szóba került. És persze izgatott az is, hogy mit jelentett az „átdolgozássá degradálás" erkölcsi, anyagi s egyéb szempontból. Érdekesnek tűnt az is, hogy ez az egyetlen munka, melynek műsorra tűzése ellen maga Bartók tiltakozik. Ez viszont 1906-ban jelent meg először a „Magyar népdalok" című kötetben. Igaz, e kötet darabjaiból többet átdolgozott, így az 1., 2., 4., 8., 9. számú dal változatát 1928-ban már lemezre is játszották. Az *átdolgozás* fogalma tehát itt merül föl először. De a „Magyar népdalok"-at Bartók a 30-as évek második felében újra átdolgozta. Ugyanakkor az 1929-ben megjelentetett „Húsz magyar népdal" 1., 2., 11., 12., 14. számát is átdolgozta 1933-ban énekhangra és zenekarra „Magyar népdalok" címmel. Itt is, ott is öt népdalról van szó. A Bartók-irodalom szerint életében az 1928-as változatok csakúgy kiadatlanok maradtak, mint a 30-as évek második felének magyar népdal-átdolgozásai és az 1933-as magyar népdalok 1., 2., 11., 12. és 14. számai. De hát akkor bármelyik ötös csoportosításra is gondoljunk, Baden-Badenben hogyan juthattak a darabokhoz, tűzhették műsorra, pláne Bartók tiltakozása ellenére? Akár egyik, akár másik öt darabból álló népdalsorozatról is van szó, a hangsúly az átdolgozáson van, mindegyik ötös csoportosítás korábban megjelent darabok átdolgozásait foglalja magában.

Miért most, 1938-ban merült fel az „átdolgozássá degradálás" kérdése? Talán azért, mert Bartók ekkor, illetve nem sokkal ezt megelőzően küldte meg a kérdéses munkát az osztrák vagy a német szerzői jogokkal foglalkozó intézménynek, tehát az A. K. M.-nek vagy a STAGMA-nak. Minthogy az „Öt magyar népdal" mindkétféle változatának már kiadói előzményei voltak, átdolgozásként vették tudomásul és kezelték. Viszont bécsi, berlini és lipcsei tanulmányutamon nyert szóbeli értesüléseim alapján teljesen egybehangzóan azt a tájékoztatást kaptam, hogy az átdolgozásokért lényegesen alacsonyabb jogdíjat fizettek, mint amit „Original"-nak minősítettek. Elsősorban Bécsben és Berlinben kaptam olyan szálakat, amelyek végigkövetése révén végül is Rómában sikerült célhoz jutnom, ráakadnom Bartók Béla idejutott, idegen nyelvű, hatoldalas „Nyilatkozat"-ára, melyről fordítást készíthettem, idő- és más körülmények folytán minden bizonnyal nem a legjobbat, de adataiban pontosat. A fordítást tehát nem tekintem véglegesnek. Ahogy az eredetiről fény- vagy fotómásolatot sikerül kapnom, minden bizonnyal jobb és véglegesnek tekinthető fordítás kerül ki kezem alól. E dokumentumot azonban akár e nyersebb átültetési formában is fontosnak tartom mielőbb a kutatás és közönség rendelkezésére bocsátani. Hisz nem csupán az idézett két levél helyes megértését teszi lehetővé, s bizonyítja, hogy a „Bartók-breviárium" 219. lábjegyzetében foglaltak nem mindenben megalapozottak, sőt bizonyos tekintetben félrevezetők, de más adatok helyes megértéséhez is hozzásegít, így ahhoz, hogy az „I. zongoraverseny"-ének előadása ellen, ha bemutatása nehézségei ecsetelésével riasztja is kicsit Hans Priegnitzet, nem tiltakozik. Bartók nem következetlen és magatartásában nincs ellentmondás. Ez a mű ugyanis nem szerepel ama munkák listáján, amelyek előadása ellen a „Nyilatkozat"-tal til-

takozik. Mert a „Nyilatkozat" — mint a levelek adataiból feltételeztük — *tiltakozás* is, még pedig egy sor munka előadása ellen, csakhogy nem a náci kérdőív miatt, hanem az „átdolgozássá degradálás" miatt, amelyről a Müller-Widmann asszonyhoz írt levélben említés történik. Fontos ez az általa letiltott művek jegyzéke — többi közt — abból a szempontból is, mert a végső dátumát megadja az „5 magyar népdal" zenekarra és énekhangra történő átdolgozásának. Ez a munka 1938. március 28-án már kész volt, és ezzel a Bartók által adott címmel került forgalomba.

Bartók ez eddig ismeretlen „Nyilatkozat"-át az alábbiakban közlöm.

HORVÁTH BÉLA

NYILATKOZAT

A legnagyobb megütközéssel értesültem, hogy a STAGMA (Berlin, Hitler Adolf tér, Németország-ház) ellenvetésem ellenére oly elfogadhatatlan határozatot hozott, amely ama zenei műveimet, melyekben témaként népdalok és néptáncok kerültek felhasználásra, „átdolgozások"-nak minősíti le.

Eme jogtalan, értelmetlen és csak anyagi okoktól ösztönzött eljárással szemben számomra nem marad más hátra, minthogy tiltakozzam minden olyan munkám németországi bemutatása ellen, amelyben népdalok és néptáncok kerültek felhasználásra, és ily bemutatókat, amennyire erre lehetőségem van, megakadályozzak. *E munkáknak a jegyzéke és a tényállásnak a megvilágítása a csatolt mellékletekből kitűnik.*

Kénytelen vagyok ezt a lépést megtenni nem csupán anyagi megfontolásból, hanem elsősorban elvi és zenei okokból.

Budapest, 1938. III. hó 28-án

Bartók Béla
s. k.

*

I. melléklet

Az A. K. M. (Szövegírók, Komponisták és Zenekiadók Társasága, Bécs) 1937. XI. hó 17-i levele Bartók Bélához

Miként Ön bizonyára tudja, szövetkezetünk Németországban előadásra kerülő munkáinak elszámolása és jegyzékbe vétele 1935. október 1-ike óta már nem a mi berlini irodánkon, hanem a német szerzői társaságon (STAGMA) keresztül történik. Ezekből a számunkra e társaságtól megküldött elszámolásokból most látjuk, hogy nekünk a Magyar népdalok stb. különböző gyűjteményeiből nem az egész komponistát, hanem csak az átdolgozót megillető részt számolták el az Ön számára. Hogy a STAGMA-nak bizonyítható legyen, miszerint bennünket ezekért a művekért az egész komponista rész illet meg, kérjük Önt igen tisztelt professzor Úr, az alábbiakban felsorolt gyűjteményeknél, minden egyes esetben részletesen tudassa velünk, milyen megokolással kérhessük mi a nem átdolgozói, hanem az egész szerzői jogdíjat:

„Gyermekeknek"
(Magyarországi gyermek- és parasztdalok felhasználása)
„Magyar népdalok"
(20 magyar népdal 1—10 Bartóktól
11—20 Kodálytól)
„20 magyar népdal"
„Magyar parasztdalok"
zongorára és zenekarra
„15 magyar parasztdal"
(Régi dallamok) zongorára
„Román néptáncok"
(Magyarországról) zongorára

— —

II. melléklet

Bartók B. válasza az A. K. M. 1937. XI. hó 17-i levelére
(hozzávetőleges tartalom)

Műveimnek mindegyike, amelyben népdalokat és néptáncokat használok fel, kivétel nélkül eredeti kompozíciónak tekintendő és értékelendő. Az itt szóban forgók is, amelyekhez bizonyos tekintetben mint motto ostinato, népi témák kapcsolódnak. Azaz a népi témák egy hozzákomponált összhangzattani és ellenpontos alappal jelennek meg (ellenpont = önálló „dallam"), keretelve tőlem komponált külön elő-, közés utójátékkal. Eme jellegű kompozíciókat éppoly kevésbé lehet „átdolgozások"-nak tekinteni, mint például Bach korál-előjátékait.

— —

III. melléklet

Az A. K. M. 1938. II. hó 18-i levele Bartók Bélához

Hivatkozással az Önnel folytatott márc. 7-i levélváltásra, tisztelettel közöljük Önnel, hogy a STAGMA átdolgozó bizottsága az Ön Népdalokkal stb. kapcsolatos egyes műveiről az alábbi határozatot hozta:

Hivatkozással az Önök márc. 3-i írására, az alábbiakban ismertetjük a Bartókot illető jegyzőkönyvi kivonatot.

a) 15 magyar parasztdal

b) 20 magyar népdal

c) Gyermekeknek

a) A felhasznált dallamok jegyzéke az átvizsgálás után arra az eredményre vezetett, hogy a népi dallamok a zongoradarabok lényeges dallamállagát alkotják, amelynél nem ismerhető fel, hogy egy művészies jellegzetes, művészetileg rendkívül magasan álló tételről lenne szó. Dacára ennek itt átdolgozásnak fogadtuk el, itt a melódiai állag lényegében megmásítatlan maradt. Ehhez hasonlók a 20 magyar népdalból és a „Gyermekeknek" című gyűjteményből valók, amelyeknél a rövid elő- és közjátékok nem sokat nyomnak a latban."

Kérjük számunkra ehhez az Ön mielőbbi ellennyilatkozatát.

— —

IV. melléklet

Az A. K. M. alapszabályzat 3. §. 16. pontja a következőt tartalmazza:

„A zenei, illetve a szöveges rész átdolgozója egy, a társaságunknál bejelentett munkának a komponista, illetve a szövegírói díjnak harmadrészét kapja. Ha igényjogosult komponista vagy szerző nincs (népdalok vagy elhunyt komponisták vagy költők műveinek átdolgozásánál, melyek törvényes védelme lejárt), a szerző megkapja az egész komponista, illetve szövegírói jogdíjat, feltéve, hogy az ő átdolgozása önálló műalkotásnak minősül."

Hasonló felfogás látszik érvényesülni más országok szerzői társaságainál, mert az ilyesféle munkákat „átdolgozás"-ként — Németországot kivéve — egyetlen más országban sem kezelik.

A STAGMA határozatának értelmetlensége a következő megfontolások alapján nyer megvilágítást:

Átdolgozni annyi: mint valamit megmásítani, ami már előzőleg megvolt, az eredeti mű lényeges jellegzetességeinek, tartalmi jelentőségének és méretének megtartásával. Az átdolgozásnál az eredetinek lényegében — tartamában, szerkezetében, jellegében — az átdolgozással összhangban kell állnia. Egy négy- vagy nyolcütemű zenei frázis (egy népi témának a szabályos tartama) viszonyítva egy- vagy több oldalúan átfogott állítólagos „átdolgozás"-hoz, általában nem felel meg az átdolgozás fent leírt módjának. Tegyük fel, egy komponista felhasznál egy passacaglien-szerű népi témát (pl. 15 magyar parasztdalom 6. száma), és változatokat ír föléje: a

STAGMA felfogása szerint ez egy átdolgozás (lásd III. melléklet: a) 15 magyar parasztdal!). Ám ez esetben következetes módon a Mozart-variációkat Regertől, a Händel- és Paganini-variációkat Brahmstól, a Diabelli-variációkat Beethoventől stb. stb. ugyancsak mint nem eredeti műveket kellene tekinteni. Nem lenne ez értelmetlen eljárás?

Átdolgozásnál előre adva kell lennie a lehetőségnek, hogy az eredeti nyomtatásban vagy kéziratban előre bemutatható legyen. Ezeknél a szóban forgó műveknél ez csaknem kivétel nélkül lehetetlen; az „eredeti mű" igazában nem is létezik, sem nyomtatásban, sem kéziratban, minthogy népzenei témáról van szó, amelyet én magam gyűjtöttem, illetve kottáztam le: az én fizikai (kutatóutaim) és szellemi (a dallamok lejegyzése) munkámmal ily mód, hogy úgy mondjuk, egy szerzői jogot még az eredeti alakra is szereztem.

A STAGMA határozatának igazságtalansága az alábbiakból adódik:

A régi időkben, de még az újabb időkben is szokásos, hogy a komponisták a munkáikban felhasznált témaanyagnak az idegen eredetét nem közlik. (Példa régebbi zenére: Beethoven VI. szimfónia: I. téma). Stravinsky pl. Petruska-muzsikájában, ahogy én hiteles forrásból tudom (a „Petruskánál" című rész kivételével) csaknem kizárólag népi témákat és egyéb idegen anyagot használ fel, eme körülmény közlése nélkül; ugyanígy Kodály a „Székelyfonó"-ban és Dohnányi a „Ruralia hungarica"-ban. Természetesen ugyancsak teljesen értelmetlen lenne ezeket a műveket nem eredeti műveknek tekinteni. De: az én ilyesféle munkáimat, pusztán mert azok bibliográfiai hűséggel a tematikai anyag eredetére utalnak, „átdolgozás"-nak degradálják, más szerzők imént felsorolt művei mindazonáltal, mellőzve egy ilyen utalást, mint eredeti művek fogadtatnak el: ez igazságtalanság.

— —

V. melléklet

Munkáim jegyzéke, amelyekben népdalok és népi táncok vannak:

Zongorára:

Román népi táncok
Román kolindadallamok
15 magyar parasztdal
3 rondo
3 magyar chanson
Szonatina
Kis szvit

Két hegedűre:

44 duó

Hegedűre és zongorára:

Román népi táncok (átdolgozás Székelytől)
Magyar népi dallamok (átdolgozás Szigetitől)
Magyar népdalok (átdolgozás Országhtól)
Szonatina (átdolgozás Gertlertől)
1. rapszódia
2. rapszódia

Csellóra és zongorára:

1. rapszódia

Dalok zongorára és énekhangra:

8 magyar népdal
Falun
20 magyar népdal

Kórusok:

Szlovák népdalok férfikarra à capella
Négy szlovák népdal vegyeskarra zongorakísérettel
Három falusi jelenet női hangra és kamarakórusra

Négy régi magyar népdal férfikórusra à capella
Négy magyar népdal vegyes kórusra à capella

Zenekar:

Román népi táncok
I. rapszódia
II. rapszódia
hegedűre és zenekarra
Magyar parasztdalok
Erdélyi táncok
Magyar képek 5. sz. (Kanásztánc)

Zenekarra és énekhangra:

5 magyar népdal

Hogyan lett tagja Bartók 1919-ben a zenei direktóriumnak?

Kernstok Károly hagyatékának tanulmányozása során bukkant rá e sorok írója arra a dokumentumra, amely a Nemzeti Tanács mellett működő irodalmi és szépművészeti szakcsoport végleges névsorát tartalmazza. A dokumentum rendkívül érdekes számunkra, hisz mind ez ideig teljes pontossággal nem tudtuk, hogy kik is voltak e csoport tagjai, s egyáltalán nem, hogy miként jött létre e szervezet, amelynek feladatkörét később — a Tanácsköztársaság alatt — a direktóriumok vették át, részben ama művészek közreműködésével, akik tagjai voltak e szakbizottságnak.

Az irodalmi és szépművészeti szakcsoportot Kernstok Károly festőművész szervezte. Mint a Nemzeti Tanács intézőbizottságának tagja, 1918. november 20-án körlevéllel fordult az írók s az egyes művészeti ágak szervezeteihez, hogy a felállítandó szakcsoportba, amelyet a Nemzeti Tanács művészeti szaktanácsadó szervének szánt, de amelynek a szaktanácsadással nem merültek volna ki feladatai, jelöljék ki képviselőiket. A szervezés tehát demokratikus alapon indult, Kernstok ilyenformán remélte a legjobb erőket tömöríteni. A forradalmi átalakulás közepette várható volt, hogy az egyes szervezetek, amelyek közül néhányan már a forradalom első napjaiban csatlakoztak a Nemzeti Tanácshoz, a haladás irányába munkáló legtehetségesebb tagjaikat küldik a szakcsoportba. Kernstoknak azonban, aki a Nemzeti Tanács körül elsősorban a művészi haladás élharcosait szerette volna látni, ahogy a kiküldöttek neveit közlő levelek beérkeztek, ebbéli várakozásában egyre inkább csalódnia kellett. Az irodalom és művészet egyes területeinek legkiválóbbjait, mint Babitsot, Bartókot, Kodályt, Odryt, Rippl-Rónait stb. nem jelölték, küldtek inkább középszerűségeket, helyenkint talán elvi, többnyire azonban pajtásiasság alapján, de érezhetően nem minden megfontolás nélkül, hisz lehetőleg azokra esett a választás, akik nem exponálták magukat semmilyen irányban, művészetben is, politikában is középütt helyezkedtek el az „arany középút" híveinek megfelelő mentalitással. Egy esetben került sor kifejezetten nem kívánatos személy jelölésére éspedig a Petőfi Társaság részéről. A bejelentést tartalmazó levél szerencsénkre ránk maradt ama válaszlevéllel együtt, amelyet Kernstok küldött Herczeg Ferencnek, tiltakozva Pekár Gyula szerepeltetése ellen. Ez a levél, amelyet személyesen fogalmazott meg, s küldött el (hivatali levelezését ugyanis titkáron keresztül végezte), mutatja, hogy Kernstok mennyire szívügyének tekintette a szakbizottság összetételét, s a bizottsággal kapcsolatos teendőket mennyire személyes feladatként kezelte. A két levél szövege a következő: